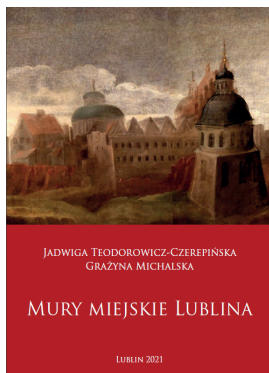

Jadwiga Teodorowicz-Czerepińska, Grażyna Michalska, *Mury miejskie Lublina*, Urząd Miasta Lublin, Lublin 2021, ss. 200.

Niedawno do rąk czytelników zainteresowanych dziejami Lublina trafiła książka prof. Jadwigi Teodorowicz-Czerepińskiej i dr Grażyny Michalskiej, prof. WSPA. Autorki są historykami sztuki o wielkim dorobku naukowym¹, specjalistkami w tematyce szeroko pojętej ochrony dziedzictwa kulturowego, szczególnie architektonicznego i urbanistycznego.

Publikacja powstała w ramach transgranicznego projektu „Nowe życie starego miasta: rewitalizacja zabytków dziedzictwa historycznego i kulturalnego w Łucku i Lublinie” z Programu Współpracy Transgranicznej Polska–Białoruś–Ukraina 2014–2020 realizowanego przez Lublin w partnerstwie z ukraińskim miastem Łuck. Za redakcję publikacji odpowiadał dr Hubert Mącik – Miejski Konserwator Zabytków i Rewitalizacji w Lublinie, a recenzentem tomu była prof. dr hab. inż. arch. Krystyna Gruszecka z Politechniki Warszawskiej.

Sama publikacja wydana jest dość skromnie – łącznie ze spisem rzeczy, notą redakcyjną i spisem kolorowych ilustracji to 200 klejonych w grzbiecie kart, w tekturowej, miękkiej, lakierowanej oprawie ozdobionej fragmentem obrazu *Pożar miasta Lublina z 1719 roku*. W stopce redakcyjnej, poza wyżej wymienionymi danymi, zamieszczono także informację o nakładzie – 500 egzemplarzy, nie dołączono natomiast wzmianki o autorze korekty redakcyjnej czy graficznej oraz łamania i składu dzieła².

¹ Autorki kilkuset opracowań i monografii naukowo-historycznych dokumentacji zabytków architektonicznych Lublina i terenów Lubelszczyzny i publikacji naukowych oraz popularyzatorskich, dotyczących promocji i ochrony dziedzictwa kulturowego.

² Warto zaznaczyć, że do książki dołączono jednostronną erratę, która nie obejmuje jednakże sprostowania wszystkich omyłek w wydrukowanej książce. Uważnym czytelnikiem dostrzeże brak treści przypisów do odnośników przypisów nr 58 i 59 na s. 35 oraz omyłkowa numeracja odnośników do ilustracji w tekście – np. odnośnik do il. 9 na s. 45 i 132.

Niewątpliwie publikacja jest ambitną próbą monograficznego ujęcia tematyki murów obronnych dawnego Lublina³. Nadmienić należy, że dotychczasowe informacje na temat murów miejskich były dosyć rozproszone i dostępne w różnego rodzaju wydawnictwach lub tylko w formie niepublikowanych opracowań konserwatorskich i archeologicznych⁴. Jak przyznała autorka, prof. Grażyna Michalska „O tym nikt do tej pory nie pisał, a już na pewno nie w sposób tak wyczerpujący”⁵. Zajrzyjmy zatem do środka.

Tomowi nadano formę tryptyku poprzedzonego przedmową autorki i ryciną przedstawiającą plan Starego Miasta w Lublinie z obrysem murów obronnych i ponumerowanych dzieł obronnych, do których numerów odnosi się katalog dalszej części publikacji.

Pierwsza część składa się z kilku rozdziałów, z których dwa pierwsze mają za zadanie poinformować czytelnika o znaczeniu naturalnych warunków terenowych determinujących obronność Lublina, historii badań wczesnośredniowiecznych ziemnych fortyfikacji poprzedzających budowę murów obronnych miasta. Kolejny rozdział informuje obszernie o temacie książki, czyli samych murach obronnych, aktualnym stanie badań nad murami miejskimi Lublina, okolicznościach powstania umocnień, ich strukturze i przebiegu oraz przekształceniach murów obronnych na podstawie analizy przekazów historycznych. Kolejne dwa rozdziały traktują o dzisiejszym stanie zachowania reliktyw murów i oceniają wartość militarnych obwarowań Starego Miasta. Ostatni rozdział tej części (opracowany przy współpracy Łukasza Michalskiego) dotyczy sztuki wojennej. Całość opatrzona jest archiwalnymi i współczesnymi ilustracjami oraz bibliografią.

Druga część jest katalogiem 26 dzieł obronnych w obwodzie murów obronnych Lublina. Poszczególne obiekty są bogato ilustrowane archiwalnymi planami i współczesnymi fotografiami, a ich historia i znaczenie są szczegółowo opisane.

Kolejną część stanowi aneks z planszami, zawierającymi historyczne panoramy i plany Lublina z oznaczonymi na planszach według numerów katalogowych dziełami obronnymi.

³ Pierwsze opracowanie: J. Teodorowicz-Czerepińska, *Mury obronne miasta Lublina*, cz. 1–2, Lublin 1982–1984 [mps], Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Lublinie.

⁴ Opracowania dostępne głównie w Archiwum Zakładowym Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Lublinie.

⁵ Pełna wypowiedź autorki: <https://www.dzieje.pl/dziedzictwo-kulturowe/ukazala-sie-pierwsza-ksiazka-o-murach-miejskich-dawnego-lublina>, [dostęp: 30.09.2022].

Książkę otwiera skrótowe wprowadzenie dotyczące naturalnych warunków terenowych określających możliwości obronne Lublina i zwięźle streszczona historia badań archeologicznych ziemnych fortyfikacji lubelskiego ośrodka grodowego⁶.

Kolejny rozdział omawia aktualny stan badań nad murami miejskimi Lublina i powiązane z nim źródła ikonograficzne (ujęte w aneksie – ostatniej części publikacji). Szczególnie ciekawa okazuje się lektura części dotyczącej struktury i przebiegu murów oraz ich przekształceń na podstawie analizy przekazów historycznych, badań archeologicznych i architektonicznych. Autorki bez zbędnych słów wstępu przystępują do ciekawego i dość szczegółowego opisu źródeł. Opisując dokumenty wskazują na ich proveniencję, czas powstania i wartość zawartych informacji, i przypominają, że rozkwit obwodu obronnego Lublina przypadł na XIV i XV wiek, ale już od końca XV wieku zmalała rola średnio-wiecznych murów ze względu na wzrost znaczenia artylerii na polu bitwy. Kres muirom obronnym Lublina położyła działalność Komisji Dobrego Porządku, powołanej przez króla Stanisława Augusta w 1780 r. Do dzisiaj z fortyfikacji dawnego Lublina zachowało się niewiele. Pozostały jedynie relikty Baszty Okrągłej, odrestaurowana Baszta Półokrągła, Brama Krakowska i Brama Grodzka oraz kilka odcinków murów miejskich inkorporowanych jako mury nośne kamienic Starego Miasta⁷.

Zaznaczyć należy, że jedynie badania archeologiczne stanowią źródło uwiarygodnienia i korekty dotychczasowych ustaleń na podstawie kwerend archiwalnych oraz postawionych hipotez i pozwalają dziś na odtworzenie niemal pełnego obrazu funkcjonujących niegdyś murów obronnych Lublina. Dlatego cieszy chęć polemiki związanej z interpretacją wyników badań archeologicz-

⁶ Ubolewać należy, że autorki, podczas omawiania odcinka fosi przed Bramą Krakowską, nie pokusiły się także o przywołanie najnowszych wyników badań z 2018 r. uwzględniających precyzyjne dane dotyczące głębokości, szerokości i datowania jej najstarszej fazy chronologicznej. Wyniki badań, w formie częściowej, były ogłaszane drukiem: zob. P. Zimny, R. Niedźwiadek, M. Grabowski, *Fosa średniowiecznego Lublina i jej otoczenie w świetle badań interdyscyplinarnych*, [w:] *Krakowskie Przedmieście w 450-lecie Unii Lubelskiej*, red. R. Niedźwiadek, Lublin 2019, s. 201–228 oraz nie przywołano wartościowego projektu „Urban Timemaps” [<http://urbantime-maps.com/pl/>], gdzie w technice 3D ujęto Lublin około roku 1350, a dane do wizualizacji zostały wybrane na podstawie dostępnych materiałów archiwalnych (inwentaryzacje, opisy, ilustracje), materiałów ikonograficznych i kartograficznych. Stan badań architektonicznych oraz archeologicznych, które dotyczyły historycznego wyglądu budynków i miasta, został poddany weryfikacji i analizie.

⁷ Np. kamienica przy Noworybnej 1/Olejnej 14.

nych, przeprowadzanych w zespole dominikańskim i przebiegu zarysu murów miejskich (s. 32–33). Jakkolwiek autorki mają prawo do swojego zdania, to wydaje się jednak, że nie ma tu podstaw, aby podawać w wątpliwość przedstawiony przez archeologa zarys murów. Sam tekst artykułu, mimo że jest rzetelnym i obrazowym rodzajem wykładu na temat historii, czyta się lekko i z zainteresowaniem. Cenne są także licznie przytaczane zapisy źródłowe i ich komentarze. Całość zaopatrzona jest w stosowny aparat naukowy w postaci szczegółowych przypisów i ciekawej bibliografii.

Rozdział dotyczący stanu zachowania murów jest krótki, treściwy i swoją objętością odzwierciedla stan zachowania murów miejskich, gdzie, jak wspomniano wyżej, do dzisiaj z fortyfikacji dawnego Lublina zachowało się niewiele.

W kolejnym rozdziale oceniana była wartość militarna obwarowań Starego Miasta, z uwzględnieniem topografii i wzajemnego położenia obiektów obronnych. Autorki to znane i utytułowane specjalistki, mające w swoim dorobku naukowym wiele istotnych publikacji. Stąd może nieco zaskakuje nazbyt mała dbałość o styl i nierówna precyzja wypowiedzi. Sam tekst porusza rozległy temat, jednak jest pisany na dużym poziomie ogólności, podparty nielicznymi przypisami, w których brakuje wielu przypisów precyzujących pochodzenie przytoczonych w tekście spostrzeżeń, szczególnie tych dotyczących wyników badań archeologicznych. Przy okazji omawiania budowy przedbramia Bramy Krakowskiej autorki zwracają uwagę na „nadinterpretację przy nazywaniu barbakanem drugiego przedbramia, którego relikty zostały odkryte i zadokumentowane przed Bramą Krakowską” w 2018 roku⁸. Czytelnik może czuć się nieco zdezorientowany, ponieważ myśl ta wydaje się wtrącona i nie jest podparta żadnym odnośnikiem do literatury przedmiotu. Temat poruszany w tym rozdziale stanowi ciekawy przyczynek do znacznie szerszego ujęcia wartości militarnych obwarowań Starego Miasta.

Ogólnego wrażenia pierwszej części wydawnictwa dopełnia ciekawe zagadnienie *ars militaris*. Rozdział traktuje o taktyce, sposobach umacniania i rodzajach dzieł fortyfikacyjnych. Rekapitułuje myśli płynące z poprzednich fragmentów książki i słusznie prowadzi do wniosku, że system obronny Lublina był kompletny i dobrze przemyślany.

⁸ Barbakan – budowla ze strzelnicami, znajdująca się przed murami miasta i służąca do ochrony bramy miejskiej wysuniętej przed linię murów miasta czy zamku i połączonej z nim mostem.

Część pierwszą zamyka obszerna bibliografia⁹ podzielona na publikacje, maszynopisy znajdujące się w Archiwum WUOZ w Lublinie i Rzeszowie oraz źródła rękopiśmienne.

Katalog 26 dzieł obronnych w obwodzie murów obronnych Lublina, tworzący część drugą książki, jest bogato ilustrowany fotografiami i planami archiwalnymi poszczególnych bram, wież, baszt i furt. Teksty zaopatrzone są w stosowny aparat naukowy w postaci szczegółowych przypisów oraz bibliografię przedmiotu. Interesująco opisana przeszłość obiektów i ich militarne znaczenie jest napisane zwięźle, obfituje w fachową terminologię i wartościowe odniesienia do historii badań. Rozdział napisany jest ciekawie i czyta się naprawdę dobrze. Podkreśla rangę miasta, jego siłę i jak zaznacza jedna z autorek „w grupie miast małopolskich, bo to ta dzielnica, do której historycznie należał Lublin, mamy się czym szczycić”¹⁰.

Ostatnią częścią wydawnictwa jest aneks z planszami zawierającymi wybór historycznych panoram i planów Lublina, którego kryterium było uwzględnienie na nich elementów umocnień miasta w murach. Autorki z pełną świadomością przyznają, że pełna identyfikacja wszystkich dzieł obronnych na archiwalnych obrazach napotyka oczywiste trudności spowodowane zróżnicowaną precyzją odwzorowania i archaiczną konwencją pokazywania przestrzeni właściwą swoim czasom. Niemniej odnośniki na planszach do opisywanych w Katalogu elementów obronnych są czytelne i nie budzą większych wątpliwości, a zwarty tekst zachęca do lektury.

W podsumowaniu autorki podkreślają, że książka jest prezentacją długiej historii obwarowań Lublina, obejmującej powstanie umocnień ziemnych w okresie przedlokacyjnym, budowę i przekształcenia murów kazimierzowskich, aż do ich rozbiórki w XIX stuleciu.

Nie należy ukrywać, że książka pod monumentalnym tytułem *Mury miejskie Lublina* budzi niemałe emocje wśród osób zawodowo zainteresowanych tematem, jak i hobbystów oraz pasjonatów historii. Dotychczasowe informacje na temat murów miejskich były rozproszone i dostępne w różnego rodzaju wydawnictwach, dlatego bardzo dobrym pomysłem było zebranie ich w jednej publikacji.

⁹ W bibliografii brakuje np. wielokrotnie cytowanej pracy J. Widawskiego, *Miejskie mury obronne*, Warszawa 1973.

¹⁰ <https://www.dzieje.pl/dziedzictwo-kulturowe/ukazala-sie-pierwsza-ksiazka-o-murach-miejskich-dawnego-lublina>, [dostęp: 30.09.2022].

Zgodnie z intencją autorek, publikacja na pewno sprawnie podsumowuje historię poszczególnych dzieł obronnych zamieszczonych na łamach „Kuriera Lubelskiego” w 1985 r., wzbogaconą o wyniki późniejszych badań architektonicznych i archeologicznych. Jednocześnie naświetla stan badań nad omawianymi obiektami, a przy nikłości ich stanu zachowania obnaża cząstkowość wiedzy o nich. Specjalistyczne ujęcie tak obszernego tematu powinno jednak wiązać się z nadzieją na całościowe objęcie zagadnienia, wzbogacone interesującym materiałem ikonograficznym. Prezentowana książka to niewątpliwie ciekawy przyczynek do dalszych badań, nie tylko konserwatorskich, ale przede wszystkim archeologicznych, czego finalnym etapem powinna być interdyscyplinarna praca, która łączyłaby teksty w szerszym gronie badaczy i znawców tej problematyki z różnych dziedzin.

Niniejsze wydawnictwo na pewno nie zamyka rozważań dotyczących dzieł obiektów systemu obronnego Lublina i być może będzie stanowił zarzewie do całościowego opracowania wszystkich historycznych linii obronnych Lublina.

Piotr Zimny